

Η ΠΙΣΤΙΣ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΩΣ ΚΑΝΩΝ ΖΩΗΣ (33-600 Μ. Χ.) (*)

(ΣΥΜΒΟΛΑΙ ΕΙΣ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑΝ ΤΗΣ ΑΝΑΚΑΙΝΙΣΤΙΚΗΣ
ΕΠΙΔΡΑΣΕΩΣ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΟΥ ΒΙΟΥ ΕΠΙ ΤΟΥ ΚΟΣΜΟΥ)

ΥΠΟ

ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΥ, δ. ©.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ΄.

Ο ΘΕΣΜΟΣ ΤΗΣ ΔΟΥΛΕΙΑΣ

Ἡ δουλεία ἐν τῷ προχριστιανικῷ κόσμῳ

Ἡ δουλεία κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἦτο θεσμὸς θεμιτὸς καὶ εἶχε βαθμηδὸν διαδοθῆ μεταξὺ πάντων τῶν λαῶν. Συνεδέετο ἀρρήκτως πρὸς τὸν θεσμόν τῆς ἰδιοκτησίας καὶ τὸ εἰς ἐκάστην χώραν ἐν ἰσχύι οἰκονομικὸν σύστημα καὶ ὑπελαμβάνετο θεμελιώδης παράγων διὰ τὴν ἀρχαίαν οἰκονομίαν τόσον ἀναγκαῖος ὅσον ἀναγκαῖαι θεωροῦνται ἡ ἐργασία καὶ ἡ μηχανὴ διὰ τὰ σύγχρονα οἰκονομικὰ συστήματα. Πληροφορίαι μεταδοθεῖσαι μέχρις ἡμῶν μέσῳ τῶν ἀρχαίων μύθων καὶ τῆς ποιήσεως παρέχουσιν εἰς ἡμᾶς τὸν μίτον, δι' οὗ δυνάμεθα νὰ ἀνιχνεύσωμεν τὴν ἱστορίαν τοῦ θεμοῦ τῆς δουλείας ἐξικνούμενοι μέχρι καὶ τῶν ἀρχαιοτάτων κοινωνιῶν.

Ἡ μέθοδος στρατολογήσεως ἐργατῶν-δούλων ὑπῆρξε πανταχοῦ ἡ αὐτὴ καὶ ἀπετέλει κοινὴν πρᾶξιν. Αἱ κύριαι πηγαὶ αὐτῆς ἦσαν πάντοτε τρεῖς· ἡ βία, ἡ καταγωγὴ καὶ ἡ εἰς δουλείαν ὑπὸ τοῦ νόμου καταδίκη.

Ἡ πλειονότης τῶν δούλων ἐστρατολογεῖτο διὰ τῆς βίας. Αἱ λέξεις δ μ ὤ ς (δοῦλος) καὶ δ μ ω ἦ (δούλη), ἀπαντῶσαι τῷ πρῶτον παρ' Ὀμήρῳ¹, καὶ παραγόμεναι ἐκ τοῦ ρήματος δ α μ ἄ ω «δαμάζω, καταβάλλω, ὑποδουλῶ», εἶναι σαφῆς ἔνδειξις, ὅτι ἡ κυρία πηγὴ τῆς δουλείας ἦτο ἡ βία, ἀσκουμένη ὑπὸ μορφήν πολέμου ἢ πειρατείας. Οἱ περισσότεροι τῶν πολέμων καὶ τῶν ἐπιδρομῶν ἐγένοντο πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς συλλήψεως αἰχμαλώτων. Ὁ ληστῆς ἢ ὁ πειρατῆς ἦτο πάντοτε βέβαιος, ὅτι θὰ εὑρισκεν ἀγοραστὴν τῆς λείας αὐτοῦ, ἄλλως οὐδὲν κίνητρον ἤθελεν ὠθεῖ αὐτὸν πρὸς τὴν πρᾶξιν ταύτην. Οὕτως ἡ δουλεία ὑπῆρξεν ἐν ἀπὸ τὰ ἰσχυρότερα κίνητρα καὶ μία ἀπὸ τὰς συνηθεστέρας ἀφορμὰς πολέμων κατὰ τοὺς προϊστορικοὺς χρόνους, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ κατ' αὐτὴν τὴν ἱστορικὴν περίοδον. Αἰχμάλωτοι συνελαμβάνοντο οὐ μόνον ἐπὶ τῶν πεδίων τῶν μαχῶν, ἀλλὰ καὶ ἐντὸς τῶν κυριευομένων πόλεων. Οἱ αἰχμάλωτοι, οἵτινες δὲν ἠδύναντο νὰ ἐξαγοράσωσι τὴν ἐλευθερίαν αὐτῶν, ἐπωλοῦντο εἰς

(*) Συνέχεια ἀπὸ σελ. 617 τοῦ προηγουμένου τόμου.

1. Ἰλιάς, Τ 333, Σ. 28, Ω 643, Ὀδύσσεια α 398, κ. ἀ.

τὰς δουλαγοράς, ἐκτὸς ἐὰν οἱ νικηταὶ διετήρουν αὐτοὺς πρὸς ἰδίαν χρῆσιν, ὡς συνήθως οὗτοι ἔπραττον προκειμένου περὶ εὐφυῶν καὶ ὠραίων αἰχμαλώτων γυναικῶν, ἵνα μοιράζωνται μετ' αὐτῶν τὴν ἑαυτῶν κλίνην¹. Τότε, ὡς συνέβαινε πανταχοῦ εἰς τὴν ἀπομεμακρυσμένην ἀρχαιότητα, πολλοὶ τῶν ἀπαγομένων, εἴτε ἐν ὥρᾳ πολέμου, εἴτε ὑπὸ πειρατῶν, καὶ ὑπαγομένων εἰς κατάστασιν δουλείας ἀνῆκον προηγουμένως εἰς τὴν ἀνωτέραν, ἢ καὶ τὴν ἀρχούσαν τάξιν τῶν φυλῶν, τῶν κοινοτήτων καὶ τῶν ἔθνῶν αὐτῶν. Εἰς ἐξ αὐτῶν ἦτο καὶ ὁ Εὐμαιοῦς, ὁ χοιροβοσκὸς τοῦ Ὀδυσσεύος. Ὁ ἴδιος διηγεῖται, ὅτι ὁ πατὴρ αὐτοῦ, πρῶτος ἀρχὼν νήσου ἢ περιοχῆς τινος², ἠγόρασε δούλην τινά, ἣν ἐπώλησαν αὐτῷ «Γάφιοι ληίστορες ἄνδρες». Ἡ δούλη ἀπέδρασεν ἐπὶ Φοινικικοῦ πλοίου ἀπαγαγοῦσα καὶ τὸν υἱὸν τοῦ κυρίου αὐτῆς, τὸν Εὐμαιοῦν, παιδίον ὠραῖον πρὸς πώλησιν εἰς ἀλλοθρόους ἀνθρώπους». Ἡμέρας τινὰς βραδύτερον ὁ μικρὸς Εὐμαιοῦς, μετενεχθεὶς εἰς Ἰθάκην, ἠγοράσθη ὑπὸ τοῦ Λαέρτου, πατρὸς τοῦ Ὀδυσσεύος, καὶ ἐγένετο κτῆμα αὐτοῦ³. Κατὰ παρόμοιον τρόπον καὶ ὁ Αἰσωπος, ὁ περίφημος Ἕλλην μυθογράφος κατὰ τὸν ἕκτον π.χ. αἰῶνα, ἀπήχθη καὶ ἐπωλήθη ὡς δούλος. Μία εὐκολὸς μέθοδος, καθ' ἣν οἱ ναυτικοὶ ἠδύνατο νὰ προμηθεύωνται δούλους, ἦτο καὶ τὸ νὰ θέτωσι χεῖρα ἐπὶ τῶν ἐπιβατῶν τῶν πλοίων αὐτῶν. Ὁ Ὀδυσσεὺς διηγεῖται ἡμῖν, ὅτι ἀναχωρήσας ἐξ Αἰγύπτου ἐπὶ πλοίου Φοινικὸς τινὸς ἐκινδύνευσε νὰ πωληθῆ ὑπ' αὐτοῦ εἰς Λιβύην⁴ καὶ ὅτι εἰς ἄλλην περίπτωσιν οἱ Θεσπρωτοὶ, ἀναλαβόντες νὰ διαπεραιώσωσιν αὐτὸν εἰς τὴν Ἰθάκην, ἐπειράθησαν νὰ πωλήσωσιν αὐτόν⁵. Ἐν μεταγενεστέροις χρόνοις, ὡς παραδίδεται, καὶ αὐτὸς ὁ Πλάτων, ἐπιστρέφων ἐκ Συρακουσῶν εἰς Ἀθήνας, συνελήφθη ὑπὸ πειρατῶν, ὑφ' ὧν καὶ ἐπωλήθη ὡς δούλος, ἐξαγορασθεὶς ὑπὸ τῶν φίλων αὐτοῦ.

Ὅπως κατὰ τοὺς ἠρωϊκοὺς χρόνους, οὕτω καὶ εἰς μεταγενεστέρας ἐποχὰς τῆς τε ἑλληνικῆς καὶ τῆς ρωμαϊκῆς περιόδου, αἱ ἐργατικαὶ χεῖρες ἐστρατολογοῦντο διὰ βιαίων μεθόδων. Διαρκεῖς καὶ ἀκατάπαυστοι πόλεμοι εἶχον ὡς ἀποτέλεσμα τὴν αἰχμαλωσίαν ὀλοκλήρων φυλῶν καὶ ὀλοκλήρων ἔθνῶν καὶ τὴν ἐκθεσιν χιλιάδων ἀνθρωπίνων υπάρξεων εἰς

1. Ὁ Ὅμηρος ἀναφέρει ὅτι ἡ σκηνὴ τοῦ Ἀχιλλέως ἐστέγαζε πολλὰς δούλας δορυαλώτους (Ἰλ. Σ 28). Ὁ Ἔκτωρ γνωρίζει ποία τύχη ἀναμένει τὴν Ἀνδρομάχην, ἐὰν οὗτος ἐπιπτεν εἰς τὴν μάχην καὶ προλέγει αὐτῇ, ὅτι θέλει ἀπαχθῆ εἰς Ἄργος, ἵνα ὑφαίνῃ δι' ἑλλην τινά καὶ ἀντλή ὕδωρ ἐκ φρέατος φέρουσα τὴν πικρίαν ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῆς ὑπὸ τὸ βάρος σκληρᾶς ἀνάγκης (Ζ 456-458). Ὅταν δὲ ὁ Ἔκτωρ ἐπεσεν εἰς τὴν μάχην ἢ Ἀνδρομάχῃ εἶναι ἀπολύτως βεβαία περὶ τῆς ἐπαληθεύσεως τῆς προρρήσεως τοῦ συζύγου αὐτῆς καὶ ὀρνεῖ τὴν σκληρὰν μοῖραν, ἥτις ἀναμένει αὐτὴν τε καὶ τὸν υἱὸν αὐτῆς καὶ λέγει πρὸς αὐτόν· «θὰ μὲ ἀκολουθήσῃ ἐκεῖ καὶ θὰ ἐκτελῆς βάναισα ἔργα ὑπὸ τὰ ὄμματα σκληροῦ τυράννου (Ω 732ξξ.).

2. Ὀδύσσεια, ο 418.

3. Αὐτόθι, ο 425-484.

4. Ὀδύσσεια, ξ 295-297.

5. Αὐτόθι, ξ 340 ἐξ.

τάς δουλαγοράς πρὸς πώλησιν. Ἡ πρακτικὴ αὕτη ἐφηρμόζετο διὰ τοὺς βαρβάρους ἄνευ οἴκτου τινός, αἱ δὲ ἐπιδρομαὶ εἰς τὰς βαρβαρικὰς χώρας πρὸς στρατολογίαν δούλων ἐπετρέποντο πάντοτε. Προκειμένου ὅμως περὶ Ἑλλήνων, οἱ Ἕλληνες νικηταὶ ἡσθάνοντο ὠρισμένους δισταγμούς νὰ σύρῳσιν Ἕλληνας αἰχμαλώτους εἰς τὰς δουλαγοράς, ἡ δὲ κοινὴ γνώμη εἰς τὰς περιπτώσεις ταύτας ἐπέβαλε τὸ ἔλεος ὡς ἀνάγκη¹. Εἰς τὴν τοιαύτην διαμόρφωσιν τῆς κοινῆς γνώμης εἶχον συντελέσει καὶ αἱ προτροπαὶ τῶν φιλοσόφων, οἵτινες ἐφρόνουσιν ὅτι οὐδεὶς Ἕλληνα ἐπετρέπετο νὰ γίνηται δοῦλος ὑπὸ τὴν κατοχὴν Ἑλληνος καὶ συνεβούλειον τοὺς Ἕλληνας νὰ διατελῶσιν ἡνωμένοι ἐναντίον τῶν βαρβάρων καὶ νὰ μὴ ἐπιβάλλωσι χεῖρα ἐπὶ τῷ σκοπῷ νὰ δουλώσιν ἀλλήλους². Ἄλλ' οἱ Ῥωμαῖοι δὲν ἐσεβάσθησαν οὕτω τοὺς Ἕλληνας, ὡς καὶ πάντας τοὺς λαούς, ἐφ' ὧν διαδοχικῶς ἐπέβαλον τὸν ζυγὸν αὐτῶν. Πάντα τὰ φύλα, ἑλληνικά, γερμανικά, φοινικικά, καὶ ἰβηρικὰ ἐσύρθησιν κατὰ μάζας βιαίως εἰς τὰ δεσμὰ τῶν ἡττημένων³ ἵνα χρησιμεύσωσιν ὡς ἐργάται εἰς τὰ latifundia τῶν Ῥωμαίων γαιοκτημόνων, εἰς οἰκιακὰς ὑπηρεσίας, τὴν βιομηχανίαν, τὰ μεταλλεῖα καὶ ο.κ.έ.

Δευτέρα πηγὴ διουλείας, κατὰ τὴν κρατοῦσαν ἀντίληψιν ὅτι ὠρισμένη τάξις ἀνθρώπων ἐδημιουργήθη φυσικῶς δούλη, ἣν ἀπεδέχοντο οἱ πλείστοι τῶν ἀρχαίων φιλοσόφων⁴ καὶ τὴν ὅποιαν ἐπεκύρωσε καὶ τὸ θετὸν δίκαιον, ἦτο ἡ καταγωγὴ. Πλὴν ὅμως ἡ καταγωγὴ δὲν ἦτο πλουσία πηγὴ δουλείας, διότι αἱ δοῦλαι γυναῖκες ἦσαν ὀλιγώτεραι εἰς ἀριθμὸν ἢ οἱ δοῦλοι ἄνδρες, καὶ οἱ εὐφρεῖς δουλοκτήτορες ἐπέτρεπον τὴν σύζευξιν δούλων ὡς ἀμοιβὴν προσενεχθεισῶν καλῶν ὑπηρεσιῶν μᾶλλον ἢ διὰ λόγους ἐμπορίας⁵. Τὰ περισσότερα τῶν ἐκ δούλων γονέων νεογεννῆτων βρεφῶν ἢ ἐφρονεῦοντο ἢ ἐξετίθεντο. Ὅσα δὲ διέφευγον τὴν τύχην ταύτην ἦσαν ἐκεῖνα, ἅτινα ὤφειλον τὴν γέννησιν αὐτῶν εἰς τὴν ἐπὶ τῶν μητέρων αὐτῶν ἱκανοποίησιν τῆς ἰδιοτροπίας τῶν δεσποτῶν τῶν⁶. Γενικῶς εἰπεῖν, ἡ ἀγορὰ ἐνός δούλου ἐστοιχίζεν ὀλιγώτερον ἢ ἡ ἀνατροφή αὐτοῦ μέχρι τῆς ἡλικίας καθ' ἣν οὗτος θὰ ἠδύνατο νὰ προσφέρῃ ἐργασίαν⁷.

1. A. Gurowski, SH, σελ. 121.

2. Πλάτωνος, Πολιτεία, 5,467, 469C. Μόνον εἰς μεμονωμένας περιπτώσεις διαβουχώραν τοιοῦτα ἐπιδρομαὶ ἐπὶ ἑλληνικοῦ ἐδάφους, μία δὲ τοιαύτη περίπτωση ἦτο ἡ τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, ὅστις ἐνδικούμενος τὴν κατ' αὐτοῦ ἀνταρσίαν τῶν Θηβαίων, ἀφοῦ ἐκυρίευσεν τὰς Θήβας, ἐπώλησε τριάκοντα χιλιάδας Θηβαίων αἰχμαλώτων. Ἄλλὰ τὸ γεγονός τοῦτο ἦτο ἐξαιρέσις διὰ τὸν Ἀλέξανδρον. Αἱ ἐκστρατεῖαι αὐτοῦ, αἵτινες ἠδύνατο νὰ ἐχωσιν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν προσαγωγήν εἰς τὰς δουλαγοράς ἑκατομμυρίων αἰχμαλώτων ἐν τῇ πραγματικότητι, πολὺ ὀλίγους κατέστησαν δούλους.

3. Paul Louis, ARW, σελ. 131.

4. Ἀριστοτέλους, Πολιτικά Ι, β. 8έξ., Ξενοφώντος, Πόροι, κεφ. 4ον.

5. Ξενοφώντος, Οἶκονομ. ΙΧ, 5.

6. G. Glotz AGW, σελ. 162.

7. J. Ingram, HSS, σελ. 15.

Ἡ ιδιότης τοῦ δούλου μετεβιβάζεται ἐκ τῶν γονέων εἰς τὰ τέκνα ἐὰν οὗτοι δὲν εἶχον προηγουμένως τύχει χειραφετήσεως ἢ ἐλευθερωθῆ δι' ἐξαγορᾶς. Ἐν Ἀθήναις, καθὼς καὶ εἰς πάσας τὰς ἑλληνικὰς πόλεις, τὸ τέκνον ἐκ τῆς ἐνώσεως ἐλευθέρου μετὰ δούλης ἐγεννᾶτο ἐλεύθερον¹. Ἀντιθέτως κατὰ τὸν Ρωμαϊκὸν νόμον τὸ τέκνον ἐγεννᾶτο μετὰ τῆς ιδιότητος, ἣν εἶχεν ἡ μήτηρ, καθ' ὅσον δούλη μήτηρ γεννᾷ δούλους διὰ τὸν κύριον αὐτῆς², ἐκτὸς ἐὰν εἰδικὸς νόμος ὤριζεν ἄλλως. Ἐὰν ὁ πατήρ ἦτο δούλος καὶ ἡ μήτηρ ἐλευθέρα τὸ τέκνον ἐγεννᾶτο ἐλεύθερον, καθὼς, κατὰ τὸ σχόλιον τοῦ νομοθέτου, ἡ δυστυχία τῆς μητρὸς δὲν εἶναι ἐπιτετραμμένον νὰ μεταβιβάζεται εἰς τὸν καρπὸν τῆς κοιλίας αὐτῆς³. Ἡ ἀλλαγὴ τῆς ιδιότητος τῆς μητρὸς ἀπὸ ἐλευθέρης εἰς δούλην διαρκούσης τῆς ἐγκυμοσύνης αὐτῆς ἐλογίζετο πάντοτε ὑπὲρ τοῦ τέκνου, ὅπερ οὕτως ἠδύνατο νὰ γεννηθῆ ἐλεύθερον ἐὰν ἡ μήτηρ ἦτο ἐλευθέρα ἔστω καὶ δι' ἐλάχιστον χρόνον διαρκούσης τῆς περιόδου τῆς κυφορίας⁴.

Τρίτη πηγὴ δουλείας ἦτο ὁ νόμος, ἦτοι ἡ κατόπιν νομοτύπως ἐκδιδόμενη δικαστικῆς ἀποφάσεως καταδίκη εἰς τὴν ποινὴν τῆς δουλείας, αἱ δὲ ὑπὸ δικαστηρίων καταδίκαι εἰς τὴν ποινὴν ταύτην ἦσαν λίαν συνήθεις. Ἡ δουλεία ἠδύνατο ἐπίσης νὰ ἐπιβληθῆ ὑπὸ τοῦ ἀστικοῦ νόμου εἰς ὀφειλέτας ἀδυνατοῦντας νὰ ἐξοφλήσωσι τὰ χρεῖα αὐτῶν, τῶν ὁποίων οἱ δανεισταί, μὴ δυνάμενοι ἄλλως νὰ εἰσπράξωσι τὰ δανεισθέντα, ἠδύνατο νὰ δουλώσι τοὺς ὀφειλέτας αὐτῶν⁵. Παρὰ Ρωμαίους τὸ δικαίωμα τοῦ δανειστοῦ νὰ δουλοῖ τοὺς ὀφειλέτας αὐτοῦ ἀπετέλει γονιμοπάτην πηγὴν δουλείας. Ὁ ὀφειλέτης, μὴ δυνάμενος νὰ ἀποδώσῃ τὰ χρεῖα αὐτοῦ ἐγένετο *mancipium* (νόμιμον κτῆμα) τοῦ δανειστοῦ⁶. Ἡδη, κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν αὐτοκρατόρων, ἀκόμη καὶ ἐλεύθεροί πολῖται ἤρχισαν νὰ πωλῶσιν ἑαυτούς, ἐνῶ ἡ πρᾶξις αὕτη ἦτο ἐντελῶς ἀγνωστὸς κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς δημοκρατίας. Οἱ ἐλεύθεροί ὅμως πολῖται, οἷτινες ἐπώλουν ἑαυτούς διὰ νὰ γίνωσι δούλοι, ἐὰν μετὰ ταῦτα ἐτύγχανον χειραφετήσεως, δὲν ἠδύνατο νὰ ἀποκτήσωσι πλήρως τὸ δικαίωμα τοῦ Ρωμαίου πολίτου, πᾶς δέ, ὅστις ἄπαξ ἐγένετο χειράφετος δὲν ἐπετρέπετο ἐπὶ ποινῇ θανάτου καὶ ἐπὶ οὐδεμιᾷ προφάσει νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν κατάστασιν τοῦ δούλου.

Ὁ θεσμὸς τῆς δουλείας, καίτοι ὑφιστάμενος ἀπὸ τῶν προϊστορικῶν χρόνων, δὲν εἶχεν εὐρέως διαδοθῆ κατὰ τὴν ἡρωϊκὴν περίοδον. Τὸ ἐμπόριον καὶ ἡ χειροτεχνία σπανίως ἐχρειάζοντο τότε τὴν ἐργασίαν τοῦ δούλου, τὰ δὲ γεωργικὰ ἐπαγγέλματα δὲν εἶχον ἀνάγκην εἰ μὴ ὀλίγων ἐργατῶν. Ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν ἱστορικὴν περίοδον ἡ δουλεία δὲν εἶχε καταστῆ πάγκοινος θεσμὸς, τοῦλά-

1. A. Gurowski, SH, σελ. 144.

2. Cod. Theod. IV, 9. 5.

3. A. Gurowski, SH, σελ. 155, W. Blake, HSST, σελ. 57.

4. A. Gurowski, SH, σελ. 114, W. Blake, HSST, σελ. 57.

5. Ἐν Ἀθήναις ὁ Σόλων κατήγγησεν ἐντελῶς τὸ δικαίωμα τοῦτο τῶν δανειστῶν.

6. A. Gurowski, SH, σελ. 125.

χιστον εις την Ἑλλάδα, ὡς δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ἐκ τοῦ Ἡσιόδου, ὅστις τὴν μὲν ἐργασίαν ἐπαινεῖ, τὴν δὲ ἀργίαν χαρακτηρίζει ὡς ὄνειδος καὶ συμβουλεύει τοὺς γαιοκτῆμονας νὰ ἐργάζωνται ἰδίαις χερσὶ τὰς ἑαυτῶν γαίας ἢ διὰ μισθωτῶν ἐλευθέρων ἐργατῶν¹. Βραδύτερον ὁμως, ὅταν ἤρχισεν ἀναπτυσσόμενον τὸ οἰκονομικὸν σύστημα τῆς χώρας, ὁ ἀριθμὸς τῶν δούλων ἠῤῥξανεν εἰς ὅλα τὰ μεγάλα ἐμπορικὰ κέντρα τῆς Ἑλλάδος. Ἡ ἀναλογία δούλων πρὸς τοὺς ἐλευθέρους διέφερε προφανῶς κατὰ διαφόρους πόλεις καὶ κατὰ διαφόρους καιροὺς. Κατὰ τὰς ὑπαρχούσας πληροφορίας ἐπὶ τῶν μηδικῶν πολέμων οἱ πολῖται τῆς Σπάρτης ἀνήρχοντο εἰς 40.000, ἐνῶ οἱ εἰς τὴν κυριότητα αὐτῶν εἰλωτες εἰς 170.000. Ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐλευθέρων πολιτῶν ἐν Ἑλλάδι κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἀνήρχετο εἰς 800.000 περίπου, ἐνῶ ὁ ἀριθμὸς τῶν δούλων, συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν δουλαπαροίκων τῆς Σπάρτης, ἦτο πιθανῶς ὑπέρτερος τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐλευθέρων. Ὁ Θουκυδίδης² παραδίδει ὅτι ἡ Νῆσος Χίος εἶχε πλῆθος δούλων. Αἱ Ἀθήναι εἶχον περὶ τὰς 200.000 καὶ ἄλλα μεγάλα κέντρα, ὡς ἡ Σικυῶν καὶ ἡ Κόρινθος, κατεῖχον δούλους εἰς μεγαλυτέρας ἀκόμη ἀναλογίας. Μόνον αἱ μικραὶ ἀγροτικαὶ κοινότητες καὶ οἱ συνοικισμοὶ τῆς ὑπαιθρου ἦσαν ἀπηλλαγμένοι τῆς κατάρας ταύτης³. Ὑπολογίζεται ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς Μακεδονικῆς κυριαρχίας ὁ πληθυσμὸς τῆς Ἑλλάδος εἰς δούλους καὶ ἐλευθέρους ἦτο ἐν ἀναλογίᾳ ἐπτὰ πρὸς τρεῖς! Ἡ ἀπογραφή πληθυσμοῦ ὑπὸ τοῦ Δημητρίου Φαλερέως κατ' αὐτὴν περίπου τὴν ἐποχὴν εὔρε τὸν ἀριθμὸν τῶν δούλων ἐν Ἀθήναις ἀνερχόμενον εἰς 400.000. Ἡ Κόρινθος κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν εἶχε 450.000 δούλους καὶ ἡ Αἴγινα 570.000⁴.

Εἰς τὸν Ρωμαϊκὸν κόσμον, κατὰ τοὺς τρεῖς πρώτους αἰῶνας τῆς δημοκρατίας ὁ ἀριθμὸς τῶν δούλων ἦτο λίαν περιωρισμένος. Ἐπὶ Κιγκιννάτου, Δεντάτου καὶ Ρηγγούλου τὸ νὰ καλῆται τις colonus (γεωργὸς, καλλιεργητῆς) ἦτο τιμὴ, εἴτε ἦτο εὐγενὴς εἴτε πληβεῖος. Ὁ ἴδιος ὁ Κιγκιννάτος ἦτο γεωργὸς καλλιεργῶν ἰδίαις χερσὶ τοὺς ἀγροὺς αὐτοῦ. Ἡ ἐργασία κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἦτο ὑψηλὴ διάκρισις, πιθανῶς ἐλογίζετο καὶ ὑποχρέωσις ἱερά, ἢ ὑπαρξίς δὲ καὶ ἐνὸς ἀκόμη δούλου ἐθεωρεῖτο ἐξαιρέσις, ἀφορῶσα μόνον τὸν οἰκογενειακὸν βίον⁵. Σὺν τῷ χρόνῳ ὁμως, λόγω τῶν διαφόρων πολέμων, οἵτινες εἶχον ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ὑποταγὴν τῶν γειτονικῶν λαῶν εἰς τὴν Ρώμην, ὁ ἀριθμὸς τῶν δούλων ἠῤῥξανε συνεχῶς καὶ κατὰ τοὺς χρόνους τῶν καισάρων ἡ Ἰταλία εἶχε περιέλθει εἰς τὴν κατοχὴν τῶν δουλοκτητῶν καὶ ἐκαλλιεργεῖτο ὑπὸ δούλων ἐπιτηρουμένων ὑπὸ ἀνηλεῶν ἐποπτῶν καὶ ρινηλατῶν κυνῶν. Σπα- νίως ὑπῆρχον ἐλεύθεροι ἐργάται καὶ τὸ κράτος τοῦ δουλοκτητοῦ ἦτο γενικόν.

1. Ἔργα καὶ Ἡμ. 405ἔξ. καὶ 765.

2. Βιβλ. III, 40.

3. A. Gurowski SH, σελ. 117.

4. Αὐτόθι, σελ. 119, G. Glotz, AGW, σελ. 198.

5. A. Gurowski, SH, σελ. 142.

Κατὰ τὴν ἐπὶ Κλαυδίου γενομένην ἀπογραφὴν διεπιστώθη, ὡς λέγει ὁ Γίββων, ὅτι ἐπὶ 120.000.000 κατοίκων καθ' ἕλην τὴν Ρωμαϊκὴν αὐτοκρατορίαν τὰ 60.000.000 ἦσαν δούλοι¹. Ἐν αὐτῇ δὲ τῇ Ρώμῃ κατὰ τὸν πρῶτον μ.Χ. αἰῶνα ὁ ἀριθμὸς τῶν δούλων ἦτο τόσον μέγας, ὥστε, κατὰ τὸν Σενέκαν, πρότασις γενομένη πρὸς τὴν Σύγκλητον περὶ στιγματισμοῦ αὐτῶν πρὸς διάκρισιν ἀπὸ τῶν ἐλευθέρων ἀπερρίφθη ἕνεκα τοῦ κινδύνου, ὅστις ἠπέλπει τοὺς ἐλευθέρους, ἐὰν οἱ δούλοι ἠδύναντο νὰ υπολογίσωσι τοὺς ἐλευθέρους καὶ ἐκ τῆς συγκρίσεως αὐτῶν πρὸς ἑαυτοὺς ἐλάμβανον ἐπίγνωσιν τῆς ἑαυτῶν δυνάμεως². Ὁ ἀριθμὸς τῶν εἰς τὴν κατοχὴν τῶν πλουσίων δούλων ἦτο κατ' εὐθείαν ἀνάλογος πρὸς τὴν ἠθικὴν ἀναισθησίαν τῶν πρώτων. Ὁ Ἀθήναιος μαρτυρεῖ ὅτι πλοῦσιοι τινες εἶχον ἀπὸ δέκα χιλιάδας ἕως εἴκοσι χιλιάδας δούλων, ἡ δὲ μαρτυρία αὐτοῦ αὕτη προσεπιβεβαιουῖται καὶ ὑπὸ τοῦ Σενέκα. Ἐπὶ Νέρωνος τὸ ἥμισυ τῆς Βορείου Ἀφρικῆς κατείχετο ὑπὸ ἑξ ἑκτόντων δουλοκτητῶν. Ὁ Νέρων κατέσφαξε καὶ τοὺς ἑξ καὶ οἰκειοποιήθη τὰς τε γαίας καὶ τοὺς δούλους αὐτῶν³. Ἡ ἔσωτερικὴ κατάστασις τοῦ Ρωμαϊκοῦ Κράτους λόγῳ τῆς καταχρήσεως τοῦ θεσμοῦ τῆς δουλείας ἔβαινε τόσον ταχέως πρὸς τὸ χειρότερον, ὥστε ὁ Γάιος Πλίνιος ὁ πρεσβύτερος μετὰ πικρίας διαπιστοῖ, ὅτι αἱ μεγάλαι ἐκτάσεις ἰδιοκτητῶν γαιῶν καλλιεργούμεναι ὑπὸ δούλων κατάστρεψαν τὴν Ἰταλίαν καὶ ταχέως κατόπιν καὶ τὰς λοιπὰς ἐπαρχίας⁴.

Ἡ κατάστασις τῶν δούλων ἐν τῷ προχριστιανικῷ κόσμῳ ἐποικίλλεν ἀναλόγως τῶν διαφόρων ἐποχῶν καὶ τῶν κοινωνιῶν. Οὕτω κατὰ τὴν ὀμηρικὴν περίοδον, ἡ κατάστασις τοῦ δούλου δὲν ἦτο κακῆ. Κατὰ γενικὸν κανόνα ὁ δούλος ὑπελαμβάνετο ὡς μέλος τῆς οἰκογενείας. Ἀπαξ οὗτος ἐγένετο δεκτὸς ἐντὸς τῆς οἰκογενείας, ἀμοιβαία τις ἀγάπη μεταξὺ δούλου καὶ κυρίου ἐγεννᾶτο συνήθως, ἥτις ὑπηγόρευεν εἰς τὸν δούλον πίστιν καὶ ἀφοσίωσιν εἰς τὸν κύριόν του καὶ εἰς τὸν κύριον τοῦ δούλου καλὴν καὶ φιλόνηρον μεταχείρισιν⁵. Οὕτως, ὁ δούλος δὲν ἐξελαμβάνετο ὡς υποζύγιον ἢ ὡς ἔμφυχον ὄργανον, καθὼς βραδύτερον ὑπελάμβανε αὐτὸν ὁ Ἀριστοτέλης⁶ καὶ μετ' αὐτοῦ πάντες σχεδὸν οἱ κύριοι δούλων. Εἶχε τότε καὶ ὁ δούλος προσωπικότητα. Ἀναμφιβόλως ὁ κύριος εἶχε δικαίωμα ζωῆς καὶ θανάτου ἐπὶ τοῦ δούλου, οὐχὶ ὅμως περισσώτερον τοῦ δικαιώματος,

1. Ed. Gibbon, The History of the Decline and Fall of the Roman Empire, Leipsick, 1829 I, σελ. 59.

2. De Clementia I, i, c. 24: «Quantum periculum immineret si servi nostri numerare nos coepissent».

3. R. Marquardt, Staatsverwaltung, II, σελ. 120 παρὰ II. Μπρατσιώτη ΦΕΠ, σελ. 110.

4. Historia naturalis, XVIII, 6.

5. Πρβλ. Ὁμήρου Ὀδύσσεια ξ 62 ἐξ.

6. Πολιτ. I, α' 4, ἩΘ. Νικ. VIII, ια' 6.

ὅπερ εἶχεν ὁ ἀνὴρ ἐπὶ τῆς συζύγου αὐτοῦ ἢ ὁ πατὴρ ἐπὶ τῶν ἰδίων αὐτοῦ τέκνων. Ἡ νομικὴ θέσις τοῦ δούλου ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ νόμου τῆς οἰκογενείας ἀνύψωσε σημαντικῶς τὴν ἠθικὴν αὐτοῦ κατάστασιν. Ὁ Ὀμηρος παραδίδει ὅτι ὁ Εὐμαιοὺς ἀπῆλαυε μεταχειρίσεως ἐκ μέρους τῆς Ἀντικλείας ὥσει οὗτος ἦτο υἱὸς αὐτῆς καὶ ἀνεστρέφετο μετὰ τῆς θυγατρὸς αὐτῆς. Καὶ ὅταν οὗτος ἠὺξήθη εἰς ἄνδρα ἐξηκολούθει νὰ αἰσθάνηται τὴν μητρικὴν τῆς Ἀντικλείας στοργὴν παρακολουθοῦσαν αὐτὸν ἐκ τοῦ μακρόθεν¹. Ὁ Ὀδυσσεὺς ἐπιστρέψας ἐκ τῶν περιπλανήσεων αὐτοῦ εἰς Ἰθάκην καὶ ἰδὼν τὴν ἀφοσίωσιν τῶν βουκόλων αὐτοῦ ὀνομάζει αὐτοὺς συντρῆφους καὶ ἀδελφοὺς τοῦ Τηλεμάχου, ἐνῶ οἱ δοῦλοι αὐτοῦ ὑποδέχονται καὶ ἀναγκαλιζονται αὐτὸν ἐπανελθόντα εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ ὥσει ἦσαν πραγματικὰ μέλη τῆς οἰκογενείας αὐτοῦ².

Ὅταν ἔμως βραδύτερον οἱ Ἕλληνας ἤρχισαν ὀργανοῦντες τὴν οἰκονομίαν αὐτῶν, ἀνεκάλυψαν ὅτι ὁ θεσμὸς τῆς δουλείας ἀπετέλει θεμελιώδη παράγοντα τῆς δημοσίας αὐτῶν οἰκονομίας καὶ μετέβαλον στάσιν ἐναντι τῶν δούλων. Ὁ πολίτης, ἵνα δύναται νὰ ἀφιερῶνῃ τὸν χρόνον καὶ τὴν διάνοιαν αὐτοῦ εἰς τὴν πόλιν, ὀφείλει νὰ εἶναι ἀπῆλλαγμένος οἰκιακῶν φροντίδων καὶ χειρωνακτικῆς ἐργασίας³. Τοῦτον εἰς τὰ ἔργα ταῦτα ἀνεπλήρουν οἱ δοῦλοι, οἵτινες ἐχρησιμοποιοῦντο διὰ πᾶν εἶδος ἐργασίας, εἰς τοὺς ἀγρούς, εἰς τὰ ἐργαστήρια, εἰς τὸ ἐμπόριον καὶ εἰς τὸ ναυτικόν⁴, ἀκόμη δὲ καὶ ὡς παιδαγωγοὶ⁵ καὶ ἰατροί⁶. Οἱ χειροτέχνα ἐχρησιμοποιοῦν ἐπίσης δούλους εἰς τὰς ἐργασίας αὐτῶν. Ἀκόμη καὶ αὐτοὶ οἱ φιλόσοφοι ἐκέκτηντο δούλους. Ὁ Διογένης Λαέρτιος⁷ πληροφορεῖ ἡμᾶς, ὅτι ὁ Πλάτων διὰ διαθήκης ἀποδίδει ἐλευθερίαν εἰς δούλῳ αὐτοῦ τινα καὶ καταλείπει τέσσαρας δούλους εἰς τοὺς κληρονόμους αὐτοῦ. Ὁ Ἀριστοτέλης, καιτοὶ ἐφρόνει ὅτι ἦτο δύσκολον νὰ ὀργανώσῃ τις σύστημα ἐργασίας χρησιμοποιοῦν δούλους, εἶχεν ὁ ἴδιος ἑννέα δούλους. Ὁ Θεόφραστος εἶχεν ὡσαύτως ἑννέα καί, κατὰ γενικὸν κανόνα, ὁ εἰς τὴν μέσῃν κατηγορίαν ἀνήκων πολίτης ἐχρησιμοποιοῖ ἀπὸ τρεῖς ἕως δώδεκα δούλους ἀμφοτέρων τῶν φύλων. Τρεῖς δοῦλοι ἦσαν λίαν μέτριος ἀριθμὸς⁸. Οἱ πτωχοὶ ἀγρόται πολὺ ὀλίγους, ἢ οὐδένα δοῦλον, ἠδύναντο νὰ ἔχωσι καί, ὡς λέγει ὁ Ἀριστοτέλης, «παρὰ τῷ πτωχῷ ὁ βοῦς λαμβάνει τὴν θέσιν τοῦ δούλου»⁹. Ὑπῆρχον ἔμως καὶ πλούσιοι, οἵτινες κατεῦχον πεντήκοντα, ἢ

1. Ὀδύσσεια, ο 363-364.

2. Ὀδύσσεια, ο 397εξ.

3. Πλάτ., Νόμ., 1,643E, 8,846D, 12,942C. Ἀριστοτέλους, Πολιτικά Γ,II, (IY), 9.

4. Ξενοφῶντος, Ἀθην. Πολιτ. I, 12.

5. Πλάτωνος, Λῦσις 208C, 1 Ἀλκιβ. 122.

6. Πλάτ., Νόμοι 4,720, 9,857D.

7. I 30 42.

8. G. Glotz, AGW, σελ. 102, 51.

9. Πολιτικά I, β', 6.

καὶ περισσοτέρους, δούλους, οὓς ὁ Πλάτων παραβάλλει πρὸς τοὺς τυράννους¹. Οὕτως ἡ δουλεία ἀπέβη θεσμὸς ἀναγκαῖος διὰ τὴν ἑλληνικὴν οἰκονομίαν καὶ περὶ αὐτοῦ ἦσαν σύμφωνοι ἢ τε νομοθεσία καὶ ἡ φιλοσοφία.

Ἡ ἰδέα περὶ τῆς ἀνάγκης καὶ τῆς νομιμότητος τοῦ θεσμοῦ τῆς δουλείας παρὰ τοῖς Ἕλλησι προσδιώριζε καὶ τὴν νομικὴν θέσιν τοῦ δούλου ἐν τῇ ἑλληνικῇ Πολιτείᾳ. Νομικῶς ὁ δοῦλος ἦτο οὐδὲν ἄλλο ἢ ἐμψυχον ὄργανον² καὶ δὲν ἀνῆκεν εἰς ἑαυτόν, ἀλλ' εἰς ἄλλον τινά, οὗτινος ἦτο κτῆμα³. Κατ' ἀκολουθίαν, καθ' ὅσον τὸ ἐπὶ τοῦ δούλου δικαίωμα τοῦ κυρίου ἦτο ἀπόλυτον καὶ ὑπὸ τοῦ νόμου ἀνεξέλεγκτον καὶ λόγῳ τῆς ἰδιαζούσης φύσεως τοῦ δικαιώματος τῆς ἰδιοκτησίας, ὑπῆρχον ἀξιοσημειώτοι διαφοραὶ ἀπὸ νομικῆς ἀπόψεως, αἵτινες ἐποικίλλον ἔτι μᾶλλον ἐν τῇ πράξει. Ὁ δοῦλος ὑπέκειτο εἰς τὸν νόμον τῆς οἰκογενείας, ὃν ὁ οἰκοδεσπότης ἠρμήνευε κατὰ βούλησιν, μᾶλλον ἢ εἰς τοὺς νόμους τῆς πόλεως⁴. Κατ' ἀρχὴν ὁ δοῦλος ἐστερεῖτο ἰδίας προσωπικότητος καὶ δὲν ἔφερεν ἴδιον ὄνομα. Μὴ ὡν πρόσωπον ἐν νομικῇ ἐννοίᾳ ἐστερεῖτο τοῦ δικαιώματος νὰ διαθέτῃ τὸ ἴδιον σῶμα. Ἐπομένως ἠδύνατο νὰ μεταβιβασθῇ εἰς τὴν κυριότητα ἄλλου κυρίου ἢ καὶ νὰ κατασχεθῇ ὑπ' ἄλλου προσώπου. Ὡν δὲ ὁ ἴδιος μορφή ἰδιοκτησίας ἦτο νομικῶς ἀνίκανος νὰ ἀσκῇ τὸ δικαίωμα τῆς ἰδιοκτησίας, πᾶν δ' ἔτι εἶχεν ὡς ἴδιον ἀνῆκε κατὰ κυριότητα οὐχὶ εἰς αὐτόν, ἀλλ' εἰς τὸν κύριον αὐτοῦ. Ἐφ' ὅσον δ' οὗτος κατὰ νόμον οὐδὲν ἠδύνατο νὰ ἔχῃ ἴδιον, ὁ νόμος ἦτο ἀδύνατον νὰ ἐπιβάλλῃ αὐτῷ χρηματικὰς ποινάς. Δι' αὐτόν ἡ μόνη ποινὴ ἦτο τὸ μαστίγιον. Ἐὰν δὲ ἐξεδίκετο ἀπόφασις δικαστικῆ ἀφορῶσα εἰς ζημίαν προξενηθεῖσαν ὑπὸ δούλου, ὑπόχρεως διὰ τὴν ἐπανόρθωσιν τῆς ζημίας ἦτο ὁ κύριος τοῦ δούλου, ὅστις ἠδύνατο ἀντὶ ἀποζημιώσεως νὰ μεταβιβάσῃ τὸν δοῦλον εἰς τὴν κυριότητα τοῦ ὑποστάντος τὴν ζημίαν⁵.

Ἡ μεταχειρίσις τῶν δούλων εἰς τὰς ἑλληνικὰς Πολιτείας διέφερεν ἀπὸ κυρίου εἰς κύριον καὶ ἀπὸ πόλεως εἰς πόλιν. Αἱ Ἀθηναῖοι μετεχειρίζοντο τοὺς δούλους φιλανθρωπότερον ἢ αἱ ἄλλαι πόλεις. Ὁ ἀθηναϊκὸς νόμος ἐθεώρει τὸν δοῦλον ἀνθρωπίνην ὑπαρξίν καὶ ἐπροστάτευε τὴν ζωὴν καὶ τὴν τιμὴν αὐτοῦ. Παρεχῶρει εἰς αὐτόν ἐγγυήσεις, ἃς οἱ ὑπάλληλοι τῆς Πολιτείας ὑπεχρεοῦντο νὰ ἀναγνωρίζωσιν. Ὁ νόμος π.χ. δι' ὠρισμένην παράβασιν προέβλεπε ποινὴν προστίμου διὰ τὸν ἐλεύθερον καὶ μαστιγώσεις διὰ τὸν δοῦλον. Ἐὰν λοιπὸν ὁ πολίτης ἐτιμωρεῖτο διὰ προστίμου πεντήκοντα δραχῶν διὰ παράβασίν τινα, ὁ δοῦλος διὰ τὴν αὐτὴν παράβασιν ἐτιμωρεῖτο διὰ πεντήκοντα μαστιγώσεων. Εἰς ἀμφοτέρας τὰς περιπτώσεις ἐτίθετο ὁ αὐτὸς περιορισμὸς. Τοιοῦτοτρόπως ἀνεγνωρίζετο καὶ εἰς τὸν δοῦλον δικαίωμα τι ἀκόμη καὶ ὅταν διετέλει ὑπὸ τὸ

1. G. Glotz, AGW, σελ. 202.

2. Ἀριστοτέλους, Πολιτ. I, α', 4, Ἡθ. Νικ. VIII, ια', 6.

3. Ἀριστοτέλους, Πολιτεία, I, α', 6εξ.

4. G. Glotz, AGW, σελ. 195.

5. G. Glotz, ἐνθ' ἀν.

μαστιγίον τῆς πόλεως¹. Ὁ νόμος ἐπροστάτευεν ἐπίσης τὸν δοῦλον ἐναντίον τῆς αὐθαιρεσίας τῶν δημοσίων λειτουργῶν ἢ καὶ τοῦ κυρίου αὐτοῦ, οὗς ὁ δοῦλος ἠδύνατο νὰ ἐγκαλέσῃ ἐνώπιον δικαστηρίου διὰ προξενηθεῖσαν αὐτῷ σωματικὴν βλάβην². Πολλοὶ πολῖται μετεχειρίζοντο λίαν φιλανθρώπως τοὺς ἐαυτῶν δούλους, οἵτινες πάλιν ἀνταπέδιδον τὴν καλωσύνην ταύτην διὰ βαθείας ἀφοσιώσεως οὐχὶ δὲ σπανίως καὶ διὰ θυσίας τῆς ἰδίας αὐτῶν ζωῆς. Πληροφορούμεθα περὶ κυρίων, οἵτινες ἀπεφαινοντο ὅτι οἱ δοῦλοι αὐτῶν ἦσαν ἀπὸ πάσης ἀπόψεως κάλλιτεροι ἢ οἱ ἀδελφοὶ καὶ οἱ υἱοὶ αὐτῶν, ὡς καὶ περὶ δούλων, οἵτινες οὐχὶ ἀπαξ διὰ τῆς αὐτοθυσίας αὐτῶν ἔσωσαν τὴν ζωὴν τῶν κυρίων αὐτῶν καὶ τῶν οἰκογενειῶν των³. Εἰργάζοντο, ἐμάχοντο καὶ ἀπέθνησκον ὑπὲρ αὐτῶν, ἐνίοτε δὲ καὶ ὑπερηκόντιζον αὐτοὺς εἰς θάρος καὶ διὰ τοῦ παραδείγματος αὐτῶν ἐδίδασκον αὐτοὺς πῶς νὰ ἀποθνήσκωσιν ἐντίμως εἰς περιπτώσεις ἐπικειμένων κινδύνων⁴. Ὑπῆρχον, ἐννοεῖται, καὶ ἰδιῶται κύριοι δούλων, οἵτινες ἐδυσπίστουσαν ἀπολύτως εἰς τοὺς δούλους αὐτῶν, ὡς ἐὰν οὗτοι ἦσαν ἄγρια θηρία, ὑπέβαλλον αὐτοὺς εἰς μαστιγώσεις καὶ ἐποίουν τὰς ψυχὰς αὐτῶν πολὺ περισσότερον δουλικὰς παρ' ὅσον ἦσαν πρότερον⁵.

Ἐν Κορίνθῳ ἡ νομικὴ θέσις τῶν δούλων ἦτο εἰς καλλιτέραν μοῖραν ἢ ἀλλαχοῦ. Οἱ δραπεταὶ δοῦλοι ἐξ ἄλλων πόλεων εὕρισκον ἐκεῖ καταφύγιον⁶, ὅπερ δείκνυσιν, ὅτι ἀπήλαυον ἐκεῖ εἶδους τινὸς προστασίας ὑπὸ τὸν κορινθιακὸν νόμον, ὅστις ἀπηγόρευε τὴν ἐκδοσιν αὐτῶν.

Οἱ Σπαρτιᾶται μετεχειρίζοντο τοὺς δούλους αὐτῶν λίαν ἀπανθρώπως, τούτου δ' ἕνεκα ὁ Πλάτων, ὁ Ἀριστοτέλης, ὁ Ἰσοκράτης, ὁ Πλουτάρχος καὶ ἄλλοι ἐν μιᾷ φωνῇ κατηγοροῦσιν αὐτοὺς, ἐπὶ θηριωδίᾳ πρὸς τοὺς δούλους. Ἐκτὸς τῶν ἄλλων εἰδῶν κακῆς μεταχειρίσεως, οἱ εἰλωτες καθ' ἕκαστον ἔτος ἐμαστιγοῦντο χωρὶς νὰ ἔχωσι πράξει ἀξιόποιον τινὰ πρᾶξιν ἀπλῶς καὶ μόνον, ἵνα μὴ τυχὸν λησμονήσωσιν ὅτι ἦσαν δοῦλοι. Ἐκεῖνοι δὲ ἐκ τῶν εἰλωτῶν, οἵτινες, εἴτε λόγῳ τῆς θέσεως αὐτῶν εἴτε λόγῳ σωματικοῦ κάλλους, ἀνήρχοντο ὑπὲρ τὴν συνήθη κατάστασιν τοῦ δούλου, ἐθανατοῦντο, οἱ δὲ κύριοι δούλων,

1. G. Glotz, AGW, σελ. 109.

2. G. Glotz, AGW, σελ. 219.

3. Πλάτωνος, Νόμοι 6,776E. Ἡρώδης ὁ Ἀττικὸς λέγεται ὅτι ἐθρήνησεν ἐπὶ τῷ θανάτῳ δούλων αὐτοῦ, ὡσεὶ οὗτοι ἦσαν συγγενεῖς αὐτοῦ, καὶ ἔστησεν εἰς μνήμην αὐτῶν ἀνδριάντας ἐντὸς δασῶν, ἀγρῶν ἢ παρὰ πηγαῖς ὑδάτων (W. Blake. HSST, σελ. 24).

4. Τα παραδείγματα ταῦτα οὐδαμῶς ἀποδεικνύουσιν ὅτι εἰς τὸν θεσμόν τῆς δουλείας ὑπῆρχε τι τὸ εὐγενὲς καὶ προάγον τὸν δοῦλον εἰς τοιαύτας εὐγενεῖς πράξεις. Ὅλως τούναντίον, τὸ συμπέρασμα εἶναι ὅτι μεγάλα καὶ εὐγενεῖς ψυχὰ ἐτυχον πολὺ κακῆς καὶ ἀδίκου μεταχειρίσεως ὑπὸ τῆς ἰδίας αὐτῶν μοίρας καὶ τοῦ κρατοῦντος κοινωνικοῦ συστήματος, ὅπερ πολὺ ὀλίγην, εἰ καὶ τινὰ, ἀξίαν ἀπέδιδεν εἰς τὴν ἀνθρωπίνην προσωπικότητα.

5. Πλάτων, Νόμοι 6,777.

6. Π. Μπρατσιώτου, ΥΦΕΠ, σελ. 111.

οἵτινες ἐφείδοντο τῶν τοιούτων δούλων ὑπεβάλλοντο εἰς τιμωρίαν¹. Οἱ εἰλωτες συχνάκις ὠργάνου συνωμοσίας καὶ στάσεις, αἵτινες πάντοτε κατεπνίγοντο εἰς τὸ αἷμα αὐτῶν. Ὅταν δὲ ἡ σπαρτιατικὴ ὀλιγαρχία ἐβλεπε τοὺς εἰλωτας ἐπικινδύνως πολλαπλασιαζομένους, διὰ τὰ διασκεδάσῃ τοὺς φόβους αὐτῆς κατέφευγεν εἰς τὸ ἀπάνθρωπον μέτρον τῆς κρυπτείας, ἦτοι τῶν ἀνηλεῶν σφαγῶν τῶν ἀτυχῶν ἀόπλων εἰλώτων καθ' ὅλην τὴν Λακωνίαν, αἰφνιδιαικῶς τιθέμενον εἰς ἀφαρμογὴν καὶ εἰς χρόνον εἰδικῶς καθοριζόμενον. Τοῦτο ἦτο τὸ ἔσχατον μέτρον εἰς τὸ ὁποῖον κατέφευγον οἱ Σπαρτιάται, ἵνα ἀποτρέψωσι τὸν εἰδικὸν τοῦτον κίνδυνον, οὗτινος περισσότερον ἢ ἀπαξ ἐγένετο χρήσις κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς σπαρτιατικῆς ἀκμῆς².

Καὶ ἐν τῇ ρωμαϊκῇ κοινωνίᾳ ἡ κατάστασις τῶν δούλων ἐποίκιλλεν, ἀναλόγως τῆς ἐποχῆς καὶ τῆς διαθέσεως τῶν δεσποτῶν δούλων. Εἰς παλαιότερους καιροὺς οἱ δοῦλοι, ὡς καὶ κατὰ τὴν ὀμηρικὴν περίοδον παρ' Ἑλλήσιν ἐθεωροῦντο μέλη τῆς οἰκογενείας μᾶλλον ἢ πράγματα (res). Μετεῖχον τῆς τραπέζης τῶν κυρίων αὐτῶν καὶ συμμετεῖχον τῆς τελετῆς τῶν θυσιῶν καὶ τῆς λατρείας τῶν θεῶν. Δὲν ἐξελαμβάνοντο ὡς ἐπικίνδυνα στοιχεῖα διὰ τὴν οἰκογένειαν ἢ τὴν Πολιτείαν. Ἀπὸ τῆς ἀρχαίας ταύτης ἐπιχῆς παρεχωρήθησαν εἰς τοὺς δούλους ὠρισμένα προνόμια, ὡς αἱ ἀποδοχαὶ αὐτῶν ἢ peculīa, καθιερωθέντα ἀρχικῶς κατὰ κοινὸν ἔθος, βραδύτερον δὲ ὑπὸ τοῦ νόμου ὀρισθέντα καὶ εἰδικῶς κατονομασθέντα³. Οἱ δοῦλοι ἐχρησιμοποιοῦντο διὰ πᾶσαν ἐργασίαν, εἰς τοὺς οἴκους τῶν ρωμαίων ὀλιγαρχικῶν καὶ ἐπετέλουν τόσον τὰ ἀνώτερα, ὅσον καὶ τὰ πλέον βάνουσα ἔργα. Ἦσκουν τὸ ἔργον τοῦ ἱατροῦ, τοῦ ἀρχιτέκτονος, τοῦ ἐκπαιδευτοῦ, τοῦ φιλόλογου, τοῦ ἀναγνώστου καὶ τοῦ γραμματέως. Ἐπετέλουν ἐν βαθμῶ τινι καὶ τὸ ἔργον ἐκδοτικῆς οἴκου, ἐφ' ὅσον διὰ τῆς ἐργασίας αὐτῶν ἀντεγράφοντο εἰς μέγαν ἀριθμὸν διάφορα συγγράμματα καὶ ἐσχηματίζοντο οὕτω βιβλιοθήκαι⁴.

Σὺν τῇ παρακμῇ ὅμως τῆς δημοκρατίας καὶ τῇ αὐξήσει τῆς εὐμαρείας τῶν ρωμαίων εὐγενῶν, ἠῤῥεσαν καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν δούλων ἢ δὲ θέσις αὐτῶν ἀπέβη αὐτόχρημα τραγικὴ. Ὁ δοῦλος δὲν ἐδικαιοῦτο νὰ ἀποκτήσῃ οἰανδήποτε περιουσίαν, ἐκτὸς τοῦ peculīi, ὅπερ ἠδύνατο ὁποτεδήποτε νὰ ἀφαιρηθῇ ἀπ' αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ κυρίου⁵. Ὁ γάμος τῶν δούλων δὲν ἀνεγνωρίζετο ὑπὸ τοῦ νόμου, ὅστις κύριον σκοπὸν εἶχε τὴν ἐξασφάλισιν τῶν δικαιωμάτων τῶν κυρίων ἐπὶ τῶν δούλων. Κατ' ἀκολουσίαν, ὁ δοῦλος δὲν ἠδύνατο νὰ εἶναι οὔτε σὺζυγος οὔτε πατήρ, οὔτε ἡ ὑπαρξίς οἰκογενείας διὰ τὸν δοῦλον ἦτο καθ' ὅλον-

1. W. Blake, HSST, σελ. 34.

2. W. Blake, HSST, σελ. 43.

3. J. V. Walter. Die Sklaverei in N. T., σελ. 11, παρὰ Π. Μπρατσιώτη, ΥΦΕΠ, σελ. 113.

4. P. Allard, Les esclave chrétiens, σελ. 116, ἐν Π. Μπρατσιώτη, ἐνθ' ἀν.

5. Seneca, Epist. 12. Παρὰ Π. Μπρατσιώτη, ΥΦΕΠ, σελ. 113.

δήποτε τρόπον δυνατή¹. Οί δοῦλοι οὐδὲν δικαίωμα εἶχον γὰ ἀιτῶνται ἀποζημίωσιν δι' οἰανδήποτε σωματικὴν βλάβην προξενηθεῖσαν ὑπὸ τῶν κυρίων αὐτῶν. Συνήθως ὑφίσταντο τοιαύτην ἀπώλειαν σωματικῶν καὶ πνευματικῶν δυνάμεων, ὥστε προῶρως ἐγήρασκον². Οἱ δὲ δούλοι, ὁλίγες λόγῳ ἀσθενείας ἢ γήρατος καθίσταντο ἀνίκανοι πρὸς ἐργασίαν μετεφέροντο συνήθως καὶ ἐγκατελείποντο ἐπὶ νησιδὸς τινος τοῦ Τιβέρεως ἔνθα ἀπέθνησκον ἐκ τῶν στερήσεων.

Αἱ παραβάσεις τῶν δούλων ἐτιμωροῦντο σκληρότατα καὶ συχνάκις μετ' ἀπεριγράπτου ἀγριότητος. Ἡ θανατικὴ ποινὴ ἐπιβαλλομένη εἰς δούλους ἐξετελεῖτο διὰ σταυρώσεως³. Ἄλυσίδετοι εἰς σειρὰς εἰργάζοντο εἰς τοὺς ἀγρούς καὶ κατὰ τὴν νύκτα ἐτίθεντο ὁμαδικῶς καὶ σωρηδὸν ἐν φυλακῇ διὰ τὸν φόβον τῆς ἀποδράσεως. Συνήθως ἐτιμωροῦντο διὰ ραβδισμῶν καὶ μαστιγώσεων καὶ ἄλλαι ἀκατονόμαστοι σκληρότητες ἐνηγοῦντο ἐπὶ τῶν σωμάτων αὐτῶν. Παρὰ ταῦτα ἐτρέφοντο ἀρκοῦντως καλῶς, καθὼς τῷ ὄντι τρέφονται ὑπὸ τῶν κυρίων αὐτῶν ὅλα τὰ ὠφέλιμα καὶ ὑποτακτικὰ ἀροτριῶντα ζῶα⁴. Τὸ καλλωπιστήριον τῆς ρωμαίας δεσποίνης ἦτο τρομερὸν βασανιστήριον διὰ τὰς δούλας αὐτῆς, ἃς αὐτὴ ἐτιμῶρει βαρῦτατα ἀκόμη καὶ διὰ τὰ πλέον ἀσήμαντα σφάλματα εἰς τὸ ἔργον αὐτῶν ὡς βοηθῶν πρὸς τακτοποίησιν τῆς κόμης ἢ τῆς ἀμφιέσεως αὐτῆς⁵.

Ἡ σκληρότης τῶν ρωμαίων κυρίων πρὸς τοὺς ἑαυτῶν δούλους συχνότατα ὑπερέβαινε καὶ αὐτὰ τὰ ὄρια τῆς ζωηροτέρας φαντασίας. Μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Κράσσου καταστολὴν τῆς ὑπὸ τὸν μονομάχον Σπάρτακον ἐξεγέρσεως τῶν δούλων παρὰ τὸν Σίλαρον (71 μ.Χ.), κατὰ τὰς ρωμαϊκὰς πηγὰς, ἐκτὸς τῶν 60.000 στασιαστῶν πεσόντων ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης, 6.000 ἠχμαλωτίσθησαν καὶ ἐξετελέσθησαν διὰ σταυρικοῦ θανάτου ἐπὶ τῆς Ἀππίας ὁδοῦ⁶. Ἐπίσης, ὡς διηγεῖται ὁ Τάκιτος, ἐν ἔτει 61 μ.Χ., ἕνεκα τῆς δολοφονίας τοῦ Ρωμαίου διοικητοῦ Πεδανίου Σεκούνδου ὑφ' ἐνὸς τῶν δούλων αὐτοῦ, πάντες οἱ συστεγαζόμενοι μετὰ τοῦ φονέως δούλου αὐτοῦ, τετρακόσιοι τὸν ἀριθμὸν, κατεδικάσθησαν εἰς θάνατον καὶ ἐξετελέσθησαν, διότι δὲν ἠμπόδισαν τὸν φόνον τοῦ κυρίου των⁷. Πληροφορούμεθα ὡσαύτως περὶ δούλων, ὁλίγες ἐρρίπτοντο κατὰ μάζας εἰς τὰ ἀμφιθέατρα, ἵνα σφαιρασθῶσι κατὰ τὰς δημοσίας πανηγύρεις⁸, ὥσει ἦσαν πρόβατα ἀγόμενα ἐπὶ σφαγὴν μαλλον ἢ υπάρξεις ἀνθρώπινοι. Χαρακτηριστικὸν παράδειγμα ἐνδεικτικὸν τῆς στάσεως τῆς ρωμαϊκῆς κοινωνίας, ἔναντι τῶν δούλων εἶναι καὶ ἐκεῖνο ρωμαίας τινὸς κυρίας,

1. Π. Μπρατσιώτου, ΥΦΕΠ, σελ. 113.

2. Π. Μπρατσιώτου, ἐνθ' ἀν.

3. Π. Μπρατσιώτου, ἐνθ' ἀν.

4. W. Blake, HSST, σελ. 52, A. Gurowski, SH, σελ. 142.

5. W. Blake, ἐνθ' ἀν.

6. W. Blake HSST, σελ. 49.

7. Annal. XIV, 42.

8. C. Brace, Gesta Christi, σελ. 47.

ἦτις, κατὰ τὸν Ἰουβενάλιον¹, ἐπιτιμᾷ τὸν σύζυγον αὐτῆς διὰ τὴν ἐπιείκειαν αὐτοῦ πρὸς τὸν δοῦλον, ὃν αὐτὴ ἤθελε νὰ σταυρώσῃ διὰ τῶν ἐξῆς: «Ἐξέστης; εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι ὁ δοῦλος ἄνθρωπος; Πιθανόν νὰ μὴ ἐπραξέ τι ἄξιον τιμωρίας, ἀλλὰ τοῦτο εἶναι τὸ ἐμὸν θέλημα. Τοῦτο διατάσσω καὶ, ἀντὶ πάσης ἄλλης ἀντιλογίας, ἀρκεῖ ἡ θέλησίς μου».

Γενικῶς εἰπεῖν, ἡ θέσις τῶν δούλων ἐν τῇ ρωμαϊκῇ κοινωνίᾳ κατὰ τὸν πρῶτον μετὰ Χριστὸν αἰῶνα ἦτο τόσον ἀθλία, ὥστε ὁ Πιλίνιος² οὐδαμῶς ὑπερβάλλει περιγράφων τοὺς δούλους ὡς πάσης ἐλπίδος ἐστερημένους. Οὕτως ἐξηγεῖται καὶ τὸ γεγονός, ὅτι πολλοὶ δοῦλοι κατέφευγον εἰς τὴν αὐτοκτονίαν ὡς εἰς τὸ ἔσχατον καταφύγιον πρὸς ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τῶν δεινῶν αὐτῶν, πρὸς τὴν ὁποίαν προυτρέποντο οἱ δυστυχεῖς ἀκόμη καὶ ὑπὸ ἠθικολόγων τῆς περιωπῆς τοῦ Σεκένα³.

Δοῦλοι ὑπῆρχον καὶ ἐν αὐτῇ τῇ θεοκρατικῇ Ἰουδαϊκῇ κοινωνίᾳ, καίτοι ὀλιγώτεροι εἰς ἀριθμὸν ἢ ἐν τῷ ἐθνικῷ κόσμῳ, μολονότι εἰς τὸν Μωσαϊκὸν Νόμον οὐδεμία ὑπάρχει ἐντολὴ πρὸς τοὺς Ἰουδαίους ὅπως καθιστῶσι δούλους τοὺς ἐχθροὺς αὐτῶν. Αἱ διατάξεις τοῦ Μωσαϊκοῦ Νόμου περὶ δουλείας ὠφείλοντο μᾶλλον εἰς τὸ γεγονός, ὅτι ἡ δουλεία προϋπῆρχεν εἰς τὰ περιβάλλοντα τὸν Ἰσραὴλ ἔθνη ἢ εἰς πρόθεσιν τοῦ νομοθέτου νὰ ἰδρῦσῃ αὐτὴν διὰ πρώτην φοράν. Ὑπῆρχον διάφοροι τρόποι, καθ' οὓς ὁ Ἰουδαῖος ἦτο δυνατόν νὰ ὑπαχθῇ εἰς κατάστασιν δουλείας, οἵτινες ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἦσαν ἐν ἀρμονίᾳ πρὸς τὰ ἐπικρατοῦντα ἦθη εἰς ὅλα τὰ ἔθνη τῆς ἀρχαιότητος. Ὁ πτωχὸς ἠδύνατο νὰ πωλῇ τὰ ἴδια αὐτοῦ τέκνα, ἢ τὸ ἴδιον σῶμα, ἢ τὴν σύζυγον αὐτοῦ πρὸς ἐξόφλησιν τῶν χρεῶν αὐτοῦ. Οἱ λησταί, οἵτινες δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπιστρέψωσι τὴν ὑπ' αὐτῶν ἀρπαγεῖσαν ξένην περιουσίαν ἠδύνατο νὰ πωλῶνται πρὸς ὄφελος τῶν παθόντων. Αἰχμάλωτοι πολέμου ὑπέκειντο εἰς δουλείαν καὶ ἂν Ἰουδαῖός τις ἐξηγοράζετο ὑπ' ἄλλου Ἰουδαίου ἐκ χειρῶν ἐθνικῶν ἠδύνατο νὰ πωληθῇ ὑπὸ τοῦ ἐξαγοράσαντος αὐτὸν εἰς ἄλλον Ἰουδαῖον⁴.

Ἡ κατάστασις τῶν δούλων εἰς τὴν Ἰουδαϊκὴν κοινωνίαν ἦτο περισσότερον ἀνεκτὴ ἢ εἰς πᾶσαν ἄλλην τῶν συγχρόνων αὐτῇ κοινωνιῶν. Ὁ νόμος, προνοῶν περὶ τῆς προστασίας τοῦ δούλου κατὰ τῆς σκληρότητος, ἐπέβαλλε ποινὰς εἰς τοὺς κυρίους, οἵτινες μετεχειρίζοντο σκληρῶς τοὺς δούλους αὐτῶν, καὶ ἐκήρυσσεν ἐλευθέρους τὸν δοῦλον καὶ τὴν δούλην εἰς περίπτωσιν καθ' ἣν

1. Juvenelius, Satirae, VI. 28. Ὁ αὐτὸς ποιητὴς ἀναφέρει καὶ ἄλλας γυναῖκας, ὡς καὶ ἄνδρας λογίους τῆς ἀνωτέρας τάξεως, οἵτινες ἐβασάνιζον τοὺς δούλους αὐτῶν μετ' ἀσυνήθους σκληρότητος (VI, 480-483, παρὰ II. Μπρατσιώτη, μν. ἐργ., σελ. 114 σημ. 2 καὶ C. Brace, Gesta Christi, σελ. 48).

2. Hist. Natur. XVIII. 7.

3. Consol. ad Marcion, 20. Ὅρα πλείους μαρτυρίας παρὰ Allard, μν. ἐργ. σελ. 138 ἐξ.

4. W. Blake, HSST, σελ. 17, A. Gurowski, SH, σελ. 48.

τὸ σῶμα αὐτοῦ εὐρηται ἀλύσει δεδεμένον, ἐφ' ὅσον τὸ πνεῦμα αὐτοῦ εἶναι κύριον ἑαυτοῦ¹. Ὅπως δὲ ἴσως οἱ στωϊκοὶ δὲν ἔφθασαν μέχρι τοῦ σημείου νὰ εἰσηγηθῶσι τὴν κατάργησιν τοῦ θεσμοῦ τῆς δουλείας, ἀλλ' ἡ ἔμφασις, ἣ οὗτοι ἔδιδον εἰς τὴν ὑπερτάτην ἀξίαν τοῦ πνεύματος, ἔπερ κατ' οὐδένα τρόπον ἡδύνατο νὰ ὑπαχθῆ εἰς τὸ καθεστῶς τῆς δουλείας, ἤσκησε μεγάλην ἐπίδρασιν εἰς τὴν σκέψιν τῆς ἐποχῆς αὐτῶν καὶ παρεσκεύασε τὴν βαθμιαίαν βελτίωσιν τῆς θέσεως τῶν δούλων. Ὡς δὲ λέγει ὁ Brace, «οἱ φιλόσοφοι οὗτοι ἤσκησαν βαθεῖαν ἐπιρροὴν ἐπὶ τῆς ρωμαϊκῆς νομικῆς ἐπιστήμης κατὰ τὸν χρόνον ἀκριβῶς ἐκεῖνον, ὅστις προηγήθη τῶν χριστιανῶν αὐτοκρατόρων. Αἱ διδασκαλίαι καὶ αἱ ἀρχαὶ τῶν στωϊκῶν νομομαθῶν, ἐν σχέσει πρὸς τὸν θεσμόν τῆς δουλείας καὶ τὰ φυσικὰ τοῦ ἀνθρώπου δικαιώματα, ἀπέκτησαν τὴν ἰσχὺν ἀποφθεγμάτων καὶ ἠθικῶν ἀξιωματῶν καὶ ἐπέδρασαν ἀποφασιστικῶς ἐφ' ὅλων τῶν ἐπομένων γενεῶν»². Τὸ ἐπιεικὲς τοῦτο πνεῦμα ἐποίησε τὴν ἐπίδρασιν αὐτοῦ αἰσθητὴν ἐπὶ τῆς ρωμαϊκῆς νομοθεσίας, ἥτις ἐπὶ τῶν αὐτοκρατόρων ἤρχισε νὰ λαμβάνῃ μέτρα περιοριστικὰ τῆς σκληρότητος τῶν κυριῶν ἐναντι τῶν δούλων. Μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης αὐδαμοῦ ἀλλαχοῦ τὸ ἐπιεικὲς καὶ φιλ-

1. P. Louis, ARW, σελ. 248.

2. Gesta Christi, σελ. 46. Παρὰ ταῦτα οὐχὶ πάντες οἱ στωϊκοὶ ἦσαν συνεπεῖς πρὸς τὰς ἀρχὰς ταύτας τῆς ἐπιεικειᾶς. Τινὲς τῶν μᾶλλον ἀνηλεῶν πράξεων ἀπανθρωπίας, ἃς ἡ ἱστορία ἀποδίδει εἰς τοὺς στωϊκοὺς εἶναι αἱ ἀκόλουθοι: Ὁ Κάτων (De remot., II) παρέχει ἄνευ ἐνδοιασμοῦ τινος τὴν ἐλευθερίαν νὰ πωλῆ τις τὸν γέροντα ἢ ἀσθενῆ δοῦλον αὐτοῦ. Ὁ ρωμαῖος διοικητὴς Πεδάνιος ὑπεσχέσθη νὰ ἀποδώσῃ τὴν ἐλευθερίαν εἰς δοῦλον αὐτοῦ τινα, ἀλλ' ἠθέτησε τὴν ὑπόσχεσιν αὐτοῦ. Ὁ δοῦλος, ψευστὴς τῶν ἐλπίδων αὐτοῦ καὶ περιελθὼν ἔνεκα τούτου εἰς κατὰστασιν ἀπελπισίας καὶ μένεα πνέων, ἐδολοφόνησεν αὐτόν. Ὁ νόμος εἰς τοιαύτας περιπτώσεις ἐπέτασσε τὴν εἰς θάνατον καταδίκην οὐ μόνον τοῦ φονεῶς, ἀλλὰ καὶ ὅλων τῶν ὑπὸ τὴν αὐτὴν στέγην μετ' αὐτοῦ βιούντων δούλων. Ἐν τῇ Συγκλήτῳ, ἐνώπιον τῆς ὁποίας ἤχθη ἡ ὑπόθεσις, ὁ περιώνυμος στωϊκὸς Κάσσιος συνηγόρησεν ὑπὲρ τοῦ νόμου καὶ ἐπέμενεν εἰς τὴν ὑπ' αὐτοῦ ὀριζομένην ποινήν. Κατόπιν τούτου πάντες, οἱ τῷ φονεῖ ἐκείνῳ σύσκηνοι δοῦλοι, 400 περίπου, καὶ πάντες ἀθῶοι ἐξετελέσθησαν (Tacitus, Annal. XII, 42). Ὁ Πλούταρχος ἱστορεῖ, ὅτι ὁ Λεύκιος Φλαμίνιος, ρωμαῖος ὑπατος, «ᾧ συνῆν μειρακίσκος ἐρώμενος, οὔπω γεγονὸς ἀνθρώπου φονευομένου θεοῦ, ἐπέσειεν ἐν πρόπῳ τινα ἕνα τῶν καταδικῶν ἐκ τοῦ δεσποτατοῦ προσαχθῆναι, καὶ τὸν ὑπηρέτην μεταπεμφάμενος ἐν τῷ συμποσίῳ, προσέταξεν αὐτὸν νὰ ἀποκόψῃ τοῦ ἀνθρώπου τὸν τράχηλον», ἀπλῶς καὶ μόνον ἵνα ἱκανοποιήσῃ τὴν πρὸς αὐτὸν ἐκφρασεθεῖσαν ἐπιθυμίαν τοῦ μειρακίσκου (Τίτος Φλαμίνιος XVIII, 5). Ὁ Πολίαν, ἐπίσης στωϊκός, διεσκέδαζε τρέφων τοὺς ἰχθύς αὐτοῦ ἐν τῷ ἰχθυοτροφείῳ διὰ τεμαχιῶν σαρκῶν τῶν ὑπ' αὐτοῦ ἀκρωτηριαζομένων δούλων. Ὁ στωϊκὸς Οὐλπιανὸς ὁμιλεῖ περὶ τῶν δούλων ὡς περὶ οἰοδῆποτε ἄλλου ζῴου (Ulp. Dig. VI. i. 15) καὶ ὁ Σενέκας, ὁ πρῦτανις τῶν στωϊκῶν ἠθικολόγων, λέγει, ὅτι ὁ δοῦλος οὕτε ἐστίν, οὔτε θρησκείαν ἔχει (Controver. 10, 21). Ἀκόμη καὶ ὁ Γάιος, ὁ στωϊκὸς νομομαθὴς, παρατηρεῖ ὅτι παρὰ πᾶσι σχεδὸν τοῖς ἔθνεσιν ὁ κύριος νομίμως ἀσκεῖ δικαίωμα ζωῆς καὶ θανάτου ἐπὶ τῶν δούλων αὐτοῦ (Gaius, c. I, A, 52). (Ἠβλ. C. Brace, Gesta Christi, σελ. 47-48..)

ἀνθρωπον πνεῦμα ἔδειξεν ἑαυτὸ καθαρώτερον ἢ ἐν τῷ ρωμαϊκῷ νόμῳ»¹. Ἀπὸ τοῦ Ἀντωνίνου καὶ ἐξῆς ὁ νόμος δὲν ἠδύνατο νὰ μεταχειρίζεται τοὺς δούλους ὡς περιουσιακὰ ἀντικείμενα καθὼς πρότερον. Ἐκεῖνος, ὅστις ἤθελε φωραθῆ ῥονεὺς τοῦ δούλου αὐτοῦ ἄνευ ἀποχρῶντος λόγου, ὑπέκειτο εἰς τὴν αὐτὴν ποινὴν εἰς ἣν καὶ ὁ φονεὺς ξένου δούλου². Βραδύτερον ὁ λόγος τῆς διατάξεως ταύτης ἐστηρίχθη εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ δημοσίου συμφέροντος, ὅπερ ἀπαιτεῖ ὅπως οὐδεὶς δύναται νὰ μεταχειρίζεται κακῶς τὴν ἰδίαν περιουσίαν³. Οὕτως ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῶν ἐξ καισάρων, ἡ δουλεία, ἀγροτικὴ τε καὶ ἀστική, ἤρχισε νὰ μεταβάλλῃ νομικὴν μορφήν. Ἡ σκληρὰ μεταχειρίσις τῶν δούλων ἀποδοκιμάζεται καὶ ὁ στιγματισμὸς αὐτῶν διὰ πεφυρακτωμένου σιδήρου καταργεῖται. Ἐπίσης ἀπέβη κοινὸν ἔθος, καθ' ὃ ἡ δούλῃ γυνή, ἥτις ἔφερον εἰς τὴν ζωὴν τρία τοῦλάχιστον τέκνα, ἀπηλλάσσετο πάσης σκληρᾶς ἐργασίας καθ' ὅλον τὸ ὑπόλοιπον τῆς ζωῆς αὐτῆς, καὶ ἐὰν εἶχε γεννήσει τέσσαρα τέκνα ἀπέκτα πλήρη ἐλευθερίαν⁴. Παρὰ τὴν σκληρὰν ἀκαμψίαν αὐτοῦ ὁ ρωμαϊκὸς νόμος σπανιώτατα παρέβλεπεν εὐκαιρίαν εὐνοοῦσαν τὸν δούλον, πρὸς ἀνύψωσιν τῆς θέσεως καὶ διευκόλυνσιν τῆς χειρηφετήσεως αὐτοῦ. Οὔτε μία φράσις, οὔτε ἀπόφασις δικαστικῆ στήριζομένη ἐπὶ τοῦ νόμου, ἐν οὐδεμιᾷ περιπτώσει, παρεῖχε τὴν δυνατότητα ἐπαναγωγῆς τοῦ ἀπαξ χειραφετηθέντος εἰς τὴν κατάστασιν τοῦ δούλου. Ἀκόμη καὶ ὅταν διαθήκη τις προνοεῖ περὶ χειραφετήσεως δούλου ὑπὸ ὀρισμένους ὄρους, ὁ νόμος ἐκήρυττεν αὐτὸν ἐλεύθερον εἴτε εἶχεν εἴτε δὲν εἶχεν ἐκπληρώσει τοὺς ὑπὸ τῆς διαθήκης τιθεμένους ὄρους⁵. Ὁ Κλαύδιος ἐξέδωκε διάταγμα διὰ τοῦ ὁποίου ἀπηγόρευε τὸ ἔθος τῆς ἐγκαταλείψεως τῶν γερόντων δούλων, ἵνα ἀποθάνωσιν ἐκ τῶν στερήσεων⁶. Ἄλλοι αὐτοκράτορες, ὡς ὁ Ἀδριανὸς καὶ ὁ Ἀντωνῖνος ἐξέδωσαν διατάγματα σκοποῦντα τὸν περιορισμὸν τῆς αὐξήσεως τῆς δουλείας καὶ τὴν περαιτέρω βελτίωσιν τῆς καταστάσεως τῶν δούλων. Τὰ διατάγματα ταῦτα ἐνεθάρρυνον τὰς χειραφετήσεις καὶ ἀπένειμον εἰς τοὺς χειραφετούμενους δούλους τὰ αὐτὰ δικαιώματα, ὧν ἀπῆλθον καὶ οἱ πολιτογραφούμενοι⁷. Καὶ κατὰ τοὺς πρώτους χριστιανικοὺς χρόνους οἱ αἰχμάλωτοι καὶ οἱ ὑπὸ τὸν ρωμαϊκὸν ζυγὸν ὑπαγόμενοι βάρβαροι ἔπαυσαν παλούμενοι ὡς δούλοι, ἀλλ' ἐχρησιμοποιοῦντο διὰ τὰς ἐποικίσεις τῶν ἐκ διαφόρων λόγων ἐρημουμένων ἐπαρχιῶν τῆς αὐτοκρατορίας. Τοιαῦται ἐποικίσεις ἦσαν λίαν συνήθεις κατὰ τοὺς μετὰ τὸν Μάρκον Αὐρήλιον χρόνους.

1. H. O. Taylor, The Ancient Ideals, II, σελ. 53.

2. Gaius, Comm. Inst. etc. I. 53.

3. Just. Inst. I, 8. H. O. Taylor, The Ancient Ideals, II., σελ. 54.

4. A. Gurowski, SH, σελ. 149.

5. A. Gurowski, SH σελ. 154.

6. A. Gurowski, SH, σελ. 151.

7. A. Gurowski, SH, σελ. 153

Συμπέρασμα

Ὑπὸ τὸ φῶς τῶν συγχρόνων ἀντιλήψεων ἐξεταζόμενος ὁ θεσμὸς τῆς δουλείας ἐμφανίζεται ἡμῖν ὡς ἠθικὴ νόσος πασῶν τῶν ἀρχαίων κοινωνιῶν, ἥτις μετεβίβαζε κληρονομικῶς τὸν δηλητηριώδη αὐτῆς ἴον καὶ εἰς τοὺς μεταγενεστέρους αἰῶνας. Τὰ ἀποτελέσματα αὐτῆς ὑπῆρξαν ἀπὸ ἠθικῆς πλευρᾶς αἰσθητὰ ὑπ' ἀμφοτέρων τῶν τάξεων, τῶν τε δούλων καὶ τῶν κυρίων δούλων. Μεταξὺ τῶν δηλητηριωδῶν ἐπιδράσεων τοῦ θεσμοῦ τῆς δουλείας δύο τοιαῦται, αἱ μᾶλλον ἀξιοσημείωτοι, δύνανται πάλιν, μετὰ πάροδον τόσων αἰῶνων, νὰ προκαλέσωσι τὴν προσοχὴν ἡμῶν. Οἱ μὲν δεσπότηαι δούλων ἢ ἐξεθελόνοντο σωματικῶς καὶ πνευματικῶς καὶ ἀπέβαινον ἐγωπαθεῖς, ἀργοὶ καὶ φιλήδονοι, ἢ ἐγίνοντο σκληροί, βάνουσοι, ἄγριοι καὶ θηριώδεις τύραννοι¹. Οἱ δὲ δοῦλοι στερούμενοι πάσης ἀνθρωπίνης ἀξιοπρεπείας ἀπέβαινον συνήθως ράθυμοι, αὐθάδεις, κλέπται, φιλήδονοι καὶ θανάσιμοι ἐχθροὶ τῶν δεσποτῶν αὐτῶν². Καὶ τὸ χεῖριστον πάντων, ὑπὸ τὴν πίεσιν τῆς ἀνελευθέρου καὶ ἀπανθρώπου μεταχειρίσεως τοῦ αὐθέντου αὐτοῦ ὁ δοῦλος κατέπιπτεν εἰς ἠθικὴν ἀναισθησίαν, ἐγγίζουσαν τὰ ὅρια τῆς καταστάσεως τοῦ κτήνους, ἔχανε πᾶσαν αἰσθησίν τῆς ἀνθρωπίνης αὐτοῦ ἀξίας καὶ ἐγίνετο σκληρός, ὡς ὁ κύριος αὐτοῦ καὶ ἱκανὸς πρὸς διάπραξιν παντὸς κακοῦ. Ἐντεῦθεν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι οὐδὲν κακὸν ἐν τῇ ἱστορίᾳ ὑπῆρξε τόσον πλήρως συνδεδεμένον μετὰ τῆς πλέον ἀφορήτου ἀνθρωπίνης δυστυχίας, καταλεῖπον ὀπισθεν αὐτοῦ ἄλοκληρον σειρὰν κακιῶν, ἀσυγκράτητον ἐξευτελισμὸν τῆς ἀνθρωπίνης προσωπικότητος καὶ πᾶν εἶδος διαφθορᾶς ὅσον ἡ δουλεία, ἐξ ἧς ἐνόσει θανασίμως ὁ παλαιὸς κόσμος.

(Συνεχίζεται)

1. A. Gurovski, SH, σελ. 145.

2. Πρβλ. Π. Μπρατσιώτου, ΥΦΕΠ, σελ. 113.